

Ірына КУКЕТА,
галоўны бібліятэкар навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

НОВЫЯ АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ВЯДОМЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ФАКТЫ

Працяг. Пачатак у № 2.

Падчас працы з архіўнымі дакументамі, датычнымі першай паловы ХХ ст., быў выяўлены лістадайнаўства намесніка народнага камісара асветы БССР Валасевіча ў Галоўнае ўпраўленне навуковых і музейных устаноў Наркамасветы РСФСР ад 22.04.1926 г. аб перадачы бібліятэкі былой Рымска-каталіцкай акадэміі Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы. Згодна з дакументам, з гэтай бібліятэкі ўжо была канфіскавана частка кніг, якія падлягалі перадачы Польшчы паводле Рыжскай дамовы. Астатнія выданні планавалася накіраваць у Акадэмію навук. Намеснік народнага камісара асветы БССР Валасевіч хадайнаў аб яе перадачы ў БДБ, падкрэсліўшы пры гэтым усю важнасць і значнасць названай бібліятэкі для Беларусі.

Тэме фарміравання фондаў таго перыяду прысвечаны яшчэ шэраг знойдзеных дакументаў, якія тычацца дадатковага сістэматычнага камплектавання Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі. Іх дэтальнае вывучэнне ў будучыні дазволіць раскрыць тэму яшчэ шырэй.

Даволі імклівы рост бібліятэчных фондаў і колькасці чытачоў востра ставілі пытанне неабходнасці павелічэння плошчаў БДБ. “У 1923 г. пад бібліятэку быў аддадзены другі будынак, размешчаны па суседстве з першым, а ў 1924 г. памяшканні бібліятэкі былі пашыраны шляхам рэканструкцыі двухсветлавой чытальнай залы” [5, с. 221]*. Але ўжо ў 1926 г. пытанне крытычнага недахопу плошчаў зноў было на парадку дня.

Пошукі магчымых варыянтаў рашэння праблемы адлюстраваны ў некалькіх знойдзеных намі дакументах. Аб неадпаведнасці будынка бібліятэкі свайму прамому прызначэнню гаворыцца ў першым пункце дакумента вынікаў праверкі БДБ Народным камісарыятам рабоча-сялянскай інспекцыі (РКИ) БССР у 1926 г. Адна з прычын гэтай неадпаведнасці – размяшчэнне бібліятэкі ў двух будынках. На падставе інспекцыі былі зроблены высновы і сфармуляваны прапановы. Пытанне пра новы будынак планавалася вырашыць у першую чаргу.

Гэты дакумент цікавы яшчэ і тым, што праз заўвагі і рэкамендацыі, якія ён утрымлівае, част-

кова ілюструецца атмасфера Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі таго часу: адсутнасць электрычнага святла (з-за чаго ствараўся паўзмрок у чытальных), недастатковая вентыляцыя памяшканняў, вялікі пласт пылу на кнігах і мэблі, антысанітарны стан лесвіц і калідораў і г. д. Заўвагі і рэкамендацыі інспектараў тычыліся таксама расстаноўкі сталаў, наяўнасці чарніліц і ручак на сталах, гадзіннікаў, вешалак і вады для чытачоў у чытальных залах.

Для забеспячэння працоўнай дысцыпліны кіраўніцтву бібліятэкі па выніках праверкі было прапанавана ўсталяваць “цвёрды расклад”, каб “ліквідаваць назіранае спазненне супрацоўнікаў на службу”, “распрацаваць інструкцыі правоў і абавязкаў для супрацоўнікаў”, “для выкаранення дэфектаў і павышэння кваліфікацыі практыкаваць вытворча-тэхнічныя нарады супрацоўнікаў”.

З гісторыі бібліятэкі вядома, што шляхі вырашэння праблемы недахопу плошчаў для захоўвання фонду і стабільнага функцыянавання бібліятэкі шукаліся даволі доўга. Яе дырэктар не раз звяртаўся ў высокія інстанцыі.

Цікавае ўяўляе адзін з такіх лістоў І. Сіманоўскага ў Народны камісарыят асветы БССР аб крытычным стане памяшкання бібліятэкі, датаваны 25 мая 1926 г., калі ўстанова была толькі-толькі рэарганізавана. У лісце Іосіф Бенцыянавіч звяртаў увагу на тое, што памяшканні, адведзеныя пад бібліятэку, зусім функцыянальна не прыстасаваныя, размяшчэнне бібліятэкі ў двух будынках, праца ў дзвюх чытальных залах патрабуе яшчэ і дадатковых сродкаў, і працоўных выдаткаў. З прычыны запойненасці плошчаў новыя паступленні даводзілася ставіць у другі шэраг або пад самую столь, што істотна ўскладняла працу з імі.

Дакумент змяшчае прапановы дырэктара аб магчымых варыянтах вырашэння праблемы. Найлепшым, на яго думку, безумоўна, магло стаць атрыманне новага будынка для бібліятэкі. Пры гэтым узвядзенне яго неабходна было пачаць вельмі аператыўна, бо з улікам таго, што фонд папаўняўся штомесяц на 5–6 тыс. тамоў, ужо праз паўгода рэзервы памяшканняў маглі быць вычарпаныя.

Іосіф Бенцыянавіч разумее, што разлічваць на незапланаванае будаўніцтва было складана,

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

таму ў якасці альтэрнатывы прапаноўваў аб'яднанне наяўных будынкаў шляхам стварэння паміж імі вялікай чытальнай залы, а пад ёй – кнігасховішча, якога хапіла б, па яго падліках, як мінімум на 4–5 гадоў.

Яшчэ адным выхадам з сітуацыі дырэктару бачыўся перанос бібліятэкі ў іншы будынак. Як магчымы варыянт – памяшканне былога манастыра на рагу вуліц Энгельса і Хрышчэнскай.

Улічваючы невялікія фінансавыя магчымасці, І. Сіманоўскі бачыў у якасці неадкладнай часовай меры, якая магла на год вырашыць пытанне размяшчэння бібліятэчнага фонду, падзел чытальнай залы ў будынку Юбілейнага дома на два паверхі, першы з якіх будзе адпушчаны пад кнігасховішча, а другі – пад чытальную залу. Магчымасць павелічэння месца пад захоўванне фонду І. Сіманоўскі бачыў таксама ў памяншэнні плошчы, адведзенай пад яго кватэру. Апрача таго, дырэктар адзначаў, што неабходна ў самы кароткі тэрмін зрабіць рамонт наяўных памяшканняў бібліятэкі.

Як адзін з варыянтаў вырашэння пытання аб паляпшэнні матэрыяльна-тэхнічнай базы БДБ у канцы 20-х гг. XX ст. было размяшчэнне яе ў “доме металістаў”. У адказ на пастанову СНК БССР ад 8.08.1928 г. Народны камісарыят асветы 30.08.1928 г. накіраваў ліст у Дзяржаўную планавую камісію БССР па пытанні размяшчэння БДБ у “доме металістаў” № 26 па вул. Савецкай, а таксама аб мэтазгоднасці ўзвядзення новага будынка для бібліятэкі.

Ліст дэталёва перадае ўвесь пералік неабходных работ па пераабсталяванні “дома металістаў” пад патрэбы бібліятэкі. Разлік выдаткаў гэтай працы паказаў яе нерацыянальнасць па шэрагу прычын:

– дом адносна новы (1913), пабудаваны для пражывання людзей (улічваючы жыллёвы крызіс – гэта неапраўданыя выдаткі, бо жыхарам неабходна будзе даць іншае жыллё);

– з улікам статыстычных паказчыкаў росту фонду праз 8–9 гадоў і гэтая плошча дасягне сваёй мяжы без магчымасці далейшага яе павелічэння.

Зыходзячы з выкладзеных аргументаў, у якасці найбольш прымальнага варыянта Наркамасветы БССР унёс прапанову па ўзвядзенні новага будынка, які забяспечыў бы магчымасць росту фонду на найбліжэйшыя 20–25 гадоў.

Будаўніцтва прапаноўвалася пачаць на ўчастку па вул. Савецкай, насупраць універсітэцкага гарадка. Прымаючы пад увагу шэраг праблем, якія ўзніклі ў бібліятэкі з-за недахопу памяшканняў, пытанне новага будынка павінна было стаць першачарговым.

Фонд галоўнай бібліятэкі краіны назапашваўся вельмі хутка, таму памяшканне павінна было праектавацца на 1 млн тамоў, чаго, па

падліках, хапіла б прыкладна на 10 гадоў. Пры гэтым важна было прадугледзець магчымасць павелічэння ў будучыні плошчы бібліятэкі шляхам дабудавання.

Ліст змяшчае пералік канкрэтных груп памяшканняў, якія павінны прысутнічаць у праекце. Агульная плошча закладалася на 25 тыс. м², кошт будаўніцтва – на 625 тыс. руб. Узвесці будынак планавалася за два сезоны, з 1929 г.

Наркамасветы БССР прапаноўваў у тэрміновым парадку разгледзець гэтае пытанне і даць сваё заключэнне для магчымасці яго зацвярджэння ў СНК БССР.

Пракакол № 39 пасяджэння сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР ад 6 верасня 1928 г. сведчыць, што адказ быў атрыманы ўжо праз тыдзень. Члены пасяджэння прыйшлі да высновы: з улікам усіх выдаткаў на пераабсталяванне, грошай, выдзеленых на гэтую мэту, недастаткова. Пытанне ўзвядзення новага будынка адклалі з прычыны адсутнасці зацверджанага пад яго месца і крыніц фінансавання. Было прапанавана не пазней за 1 кастрычніка падаць у Дзяржплан БССР дакладную запіску з канкрэтызацыяй усіх дэталей.

У выніку 28 лістапада 1928 г. на пасяджэнні сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР прынялі рашэнне (з улікам немэтазгоднасці пераробкі “дома металістаў”) узвесці для бібліятэкі спецыяльны будынак з запланаванай структурай памяшканняў.

Спачатку меркавалася, што бібліятэка будзе створана ў межах універсітэцкага гарадка, але пазней у архітэктурны праект унеслі змены, па якіх бібліятэку вырашылі пабудаваць на ўчастку, размешчаным на рагу вуліц Маркса і Энгельса, насупраць Беларускага дзяржаўнага тэатра. Названыя змены засведчыў і выяўлены намі ў архіўных фондах пракакол ад 18.06.1929 г. № 27 пасяджэння сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржплана БССР аб памеры сродкаў, неабходных на будаўніцтва дзяржаўнай бібліятэкі. Як відаць, быў разгледжаны другі варыянт архітэктурнага праекта з унясеннем у яго асобных змен: плошчу будынка павялічылі і, адпаведна, кошт вырас да 636 тыс. рублёў [11].

У выніку разгляду разнастайных варыянтаў па пашырэнні плошчаў бібліятэкі на пасяджэнні калегіі СНК ад 19 лістапада 1929 г. была прынята пастанова аб узвядзенні новага будынка агульнай плошчай 4 тыс. м². Праца павінна была адбывацца паэтапна. Спачатку планавалі пабудаваць корпус бібліятэкі з усімі функцыянальнымі памяшканнямі, у тым ліку з вялікай чытальнай залай на 400 месцаў і кнігасховішчам на 500 тыс. экз. Пазней меркавалася ажыццявіць будаўніцтва асноўнага кнігасховішча на 2,5 млн экз.

Праз тры гады пасля прыняцця пастановы, у пачатку 1932 г., Беларуская дзяржаўная бібліятэка пераехала ў новы будынак, які забяспечваў яе шырокімі чытальнымі заламі, неабходнымі службовымі памяшканнямі і кнігасховішчам на 800 тыс. тамоў. У гэтым жа годзе, 10 жніўня, пастановай СНК БССР яна была рэарганізавана ў Дзяржаўную бібліятэку і Бібліяграфічны інстытут БССР з прысваеннем імя У. І. Леніна.

Яшчэ адзін дакумент, знойдзены ў ходзе навукова-даследчай працы, можа ўяўляць цікавасць для даследчыкаў гісторыі бібліятэчнай справы краіны. Гэта аператыўны план працы Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна (ДБЛ БССР) на 1926–1927 гг. Дакумент фарміраваўся паводле задач і структуры бібліятэкі, прапісаных у статуте, а таксама ў адпаведнасці з нормаў працы і арганізацыйнымі задачамі, адзначанымі праколам абследавання Бюро рацыяналізацыі рабоча-сялянскай інспекцыі БССР. Планаваўне ўсёй працы прадугледжвалася з улікам таго, што сярэдні штогадовы прырост кніжнага фонду складаў 60 тыс. інвентарных адзінак, а наведвальнасць чытальных залаў – 400–500 чалавек на дзень.

У плане адлюстравана і дзейнасць па дакамплектаванні бібліятэкі з дзяржаўных кніжных фондаў Масквы і Ленінграда.

Пяты раздзел статута БДБ даваў права адкрываць з дазволу Наркамсветы БССР агульныя і спецыяльныя аддзяленні (як самастойныя, так і пры розных дзяржаўных і навуковых установах). Перспектыўны план прадугледжваў стварэнне аддзяленняў у Віцебску і Магілёве. І сапраўды, філіял у Віцебску ўзнік у 1926 г., а Магілёўскае падраздзяленне – у 1928 г.

Раней перад даследчыкамі стаяла задача адлюстраваць гісторыю станаўлення і развіцця Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна ў першую чаргу на базе дакументаў кіраўнічых органаў, таму лакальныя прававыя дакументы, якія рэгламентавалі арганізацыю яе працы знутры, засталіся не вывучанымі і не ўведзенымі ў навуковы зварот. Між тым гэтыя дакументы дэманструюць спецыфіку працы галоўнай бібліятэкі краіны ў пэўныя перыяды развіцця, дазваляюць дэталёва перадаць умовы яе функцыянавання.

Падчас даследавання намі вывучаны шэраг загадаў, якія тычацца дзейнасці Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна ў 30-я гг. XX ст. Многія з іх утрымліваюць абавязковыя да выканання патрабаванні, звязаныя з захаваннем працоўнай дысцыпліны. Пра тое, што гэтае пытанне было на парадку дня ў ДБЛ БССР даволі доўга, сведчаць знойдзеныя дакументы. Да прыкладу, загад ад 20.02.1934 г. № 16 змяшчаў паўторны напамін усім супрацоўнікам: неабходна было штодня распісвацца на кантрольным

лісце аб прыходзе на працу. Адсутнасць такога запісу магла залічыцца як прагул.

Загад ад 5.03.1934 г. № 23 таксама быў прысвечаны працоўнай дысцыпліне і ўтрымліваў патрабаванні да працы кантралёраў (супрацоўнікаў, якія дзяжурылі на вахце пры ўваходзе ў бібліятэку). Акрамя праверкі пропускаў яны павінны былі сачыць за абавязковым роспісам супрацоўнікаў у кантрольным лісце, а таксама весці ўлік прыходу – выхаду кожнага канкрэтнага супрацоўніка. Пры наяўнасці зафіксаванага спазнення супрацоўніку аб'яўлялі вымову, а пры паўторы парушэння дысцыпліны ўзнікала рызыка быць звольненым.

У мэтах рашучага ўздыву працоўнай дысцыпліны і выкаранення фактаў яе парушэння кіраўніку спраў Аўскеру згодна з загадам ад 18.04.1935 г. № 17 даручалася ўдасканаліць сістэму агульнага кантролю шляхам увядзення табеля і штодзённага ўліку спазненняў і прагулаў, а таксама складання выніковых пяцідзённых, паўмесячных і месячных пайменных зводак.

Загадчыкі аддзелаў таксама былі абавязаны пастаянна кантраляваць вытворчую дысцыпліну, у тым ліку сачыць за вытрымліваннем паўгадзіннага інтэрвалу, адведзенага на абед. Неабходна было выключыць правядзенне ў працоўны час іншых работ, а таксама асабістых спраў і гутарак. Кіраўнікі павінны былі завесці ў аддзелах на кожнага супрацоўніка індывідуальныя карткі па ўліку праведзенай працы і выканання планавага заданняў.

Аналіз загадаў па Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы БССР паказаў, што немалаважным пытаннем у 1930-я гг. было таксама і забеспячэнне захаванасці маёмасці бібліятэкі. Канстатаваліся выпадкі, калі яна знаходзілася пад пагрозай: на працоўным месцы адсутнічалі ахоўнікі; было адчынена акно на першым паверсе будынка; чытачоў маглі прапусціць без адзначэння білета на ўваходзе. У сувязі з гэтым загадам ад 6.09.1934 г. № 94 зацвярджаліся пэўныя меры па ўзмацненні аховы. Так, устанаўлівалася персанальная адказнасць загадчыкаў аддзелаў і кабінетаў за ўвесь кніжны фонд і за маёмасць, якая знаходзілася ў іх структурным падраздзяленні. Катэгарычна забаранялася выдача кніг супрацоўнікам бібліятэкі і іншым асобам без дамашняга абанемента. Для кантролю працы чытачоў з кнігамі з 20 верасня прадугледжвалася ўвесці асобныя пропускі для тых, хто атрымліваў кнігі па дамашнім абанементам, а таксама для ўсіх тых асоб, якія мелі права працаваць у бібліятэцы з уласнымі кнігамі. Ахоўнікі павінны былі ў канцы змены абыходзіць увесь будынак бібліятэкі і фіксаваць у спецыяльным сшытку кантролю вынікі праверкі.

Заканчэнне будзе.

